

Статистика, учет и аудит, 1(96)2025. стр. 244-254

DOI: <https://www.doi.org/10.51579/1563-2415.2025.-1.18>

Экономикадағы пәнаралық зерттеулер

FTAMP 06.77.07

ӨОЖ 334.021.1

ТҰРАҚТЫ ДАМУ ШЕҢБЕРІНДЕГІ БИЗНЕСТІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАУАПКЕРШІЛІГІН ЗЕРТТЕУ

Г.Е. Мауленкулова^{1*}, З.А. Бигельдиева¹, А.Н. Исахметова²,
С.С. Есенбекова³, Н.К. Саркулова¹

¹М.О.Әуезов атындағы Оңтүстік қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

²Орталық Азия инновациялық университеті, Шымкент, Қазақстан

³Академик А. Қуатбеков атындағы Халықтар достығы университеті, Шымкент, Қазақстан

*Corresponding author e-mail: maylenkylova@mail.ru

Түйін. Тақырыптың өзектілігі бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін бағалау қажеттілігіне байланысты. Мұндай компаниялардың қызметіне қоғамның назары артып келеді, өйткені олардың рөлі бүгінде өте үлкен, сонымен қатар қатенің бағасы. Қазіргі өмір сүру жағдайлары тез өзгеруде. Нәтижесінде ірі бизнес осы өзгерістерге бейімделіп, өз қызметіне көзқарастарын өзгертуі керек. Кәсіпорынның экономикалық және әлеуметтік мақсаттарының тепе-теңдігіне қол жеткізу тұтастай алғанда әлеуметтік бағдарланған экономиканы және атап айтқанда бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін дамыту процесін негіздейтін негіз болып табылады. Бұл проблема кәсіпорындар қызметінің тиімділігін арттыру үшін әлеуметтік жауапкершілік бағыттарын да, оларды ақпараттық қамтамасыз етуді де жетілдіру тұрғысынан қарастырылуы керек. Алдыңғы ғалымдар алған нәтижелердің құндылығын атап өтіп, кәсіпкерлік ортадағы бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін дамыту мәселесін кешенді шешуге арналған жұмыстар әлі жеткіліксіз екенін атап өткен жөн. Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін дамыту және оны ақпараттық қамтамасыз ету процесіне қатысты теориялық, ұйымдастырушылық және әдістемелік сипаттағы проблемалар шешілмеген күйінде қалып отыр. Ғылыми мақаланың мақсаты кәсіпкерлік ортада бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін дамыту мәселесін кешенді шешу болып табылады. Ғылыми нәтиже кәсіпкерлік ортада бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін дамыту бойынша теориялық ережелерді әзірлеу болып табылады.

Түйін сөздер: бизнесті дамыту, әлеуметтік жауапкершілік, ақпараттық қамтамасыз ету, бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі, кешенді шешімдер.

Негізгі ережелер. Әлеуметтік бағдарланған экономиканың қазіргі заманғы даму тенденциялары, кәсіпкерлік қызметті жүргізудің жаңа тәсілдерін іздеу және әлеуметтік бағдарланған басқару шешімдерін қабылдау әдістері шаруашылық жүргізуші субъектілер қызметінің әлеуметтік-экономикалық салаларындағы елеулі өзгерістермен сипатталады. Әлеуметтік шиеленісті төмендетуге, халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға, қоршаған ортаны қорғауға, әлеуметтік проблемаларды жеңуге қатысуға бағытталған басқарушылық шешімдер ерекше өзектілікке ие болады. Мұның бәрі бизнестің стратегиялық мүдделерін қалыптастыру кезінде әлеуметтік жауапкершіліктің маңыздылығын көрсетеді

Cite this article as: Maulenkulova G.E., Bigeldieva Z.A., Issakhmetova A.N., Yesenbekova S.S., Sarkulova N.K. Study of business social responsibility within the framework of sustainable development. *Statistics, accounting and audit*. 2025, 1(96), 244-254. (In Kaz.). DOI: <https://www.doi.org/10.51579/1563-2415.2025.-1.18>

Кіріспе. Әлеуметтік-экономикалық қатынастардың серпінді дамуы «кәсіпкерлік орта», «этикалық мінез-құлық», «кәсіпкерлік мәдениет» санаттарының пайда болуына әкелді, олар жалпы түрде компанияның әлеуметтік міндеттемелерді орындау қажеттілігіне «реакция» ретінде ғана емес, сонымен қатар компаниялардың мінез-құлқын әлеуметтік бағдарланған экономиканы құру жағдайында қоғамның қажеттіліктерімен үйлестіру қабілеті ретінде қарастырылды.

Корпоративтік әлеуметтік қызмет тұжырымдамасын қолдаушыларды зерттеу векторы әлеуметтік жауапкершілік теориясының элементтері ретінде де, әлеуметтік жауапты мінез-құлық пен кәсіпкерлік ортаны қалыптастырудың қолданбалы аспектілері ретінде де алдыңғы тұжырымдамалардың ережелерін біріктіретін кешенді модель құруға бағытталған.

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі тұжырымдамаларының барлық ережелері ірі корпорациялар мен компаниялардың іс жүзінде жүзеге асыруына бағытталған, демек «кәсіпкерлік орта» және «корпоративтік кәсіпкерлік орта», «бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі» және «бизнестің корпоративтік әлеуметтік жауапкершілігі» ұғымдарын түсіндірудегі айырмашылықтар.

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі тұжырымдамаларының тарихи дамуын талдау 1970 жылдардың басында негізгі Тұжырымдаманың тек теориялық құндылығы бар екендігі белгілі болды, өйткені оның ережелері іс жүзінде толық қолданыла алмайды. Тиісінше, әлеуметтік жауапкершілік қағидаттарын жеке субъектілер деңгейінде практикалық іске асыру мәселелері әлеуметтік жауапкершіліктің философиялық сипатындағы мәселелермен алмастырылды, ал қоғамды әлеуметтік іс-шаралар мен бағдарламаларды өткізу нәтижелері туралы ақпараттандыру мәселелері корпоративтік әлеуметтік сезімталдық тұжырымдамасы аясында ерекше өзектілікке ие болды.

Экономикалық субъектілердің мүдделі тараптармен тұрақты қарым-қатынас орнатуға деген ұмтылысы қоғамның шаруашылық жүргізуші субъектілердің әлеуметтік маңыздылығын қайта қарастыруға әкелді және қоғамды компаниялардың әлеуметтік белсенділігінің нәтижелері туралы хабардар ету қажеттілігіне әкелді.

Материалдар мен әдістер. Тұрақты даму тұжырымдамасының қалыптасуы алпысыншы жылдардың аяғы мен жетпісінші жылдардың басына тән ғылым мен экономиканы белсенді экологияландыру процесінің қисынды салдары болды. Бірқатар батыс елдеріне тән тұтынудың қалыптасқан моделін сақтай отырып, қоршаған ортаның ластануы, табиғи ресурстардың шамадан тыс көп қоныстануы және шектелуі проблемаларының шиеленісуі жаһандық дағдарыстың даму перспективалары және болмай қоймайтындығы туралы мәселелерді өзектілендіре алмады. Нәтижесінде, бақылаусыз тұтынуға табиғи реакция ретінде, жақында болатын жаһандық дағдарыс идеясы пайда болды: шамадан тыс популяция, артық өндіріс, экологиялық апат.

Әдебиеттерді шолу. Й. Шумпетер атап өткендей., «әлеуметтік орта әрқашан жаңаға қарсы тұрады» [1], ол әрқашан қазіргі заманның сын-қатерлеріне сенімді және әрдайым қарсы әрекет етеді. Сондықтан да тұрақты дамуға оның әлеуметтік аспектісі шеңберінде қол жеткізу үшін қоғам өзінің тіршілік ету ортасын қалыптастыратын барлық процестерге тартылуы тиіс, ал орнықты әлеуметтік дамудың негізгі мақсаты адамзат өмірінің деңгейі мен сапасын арттыру болуы тиіс. Тұрақты әлеуметтік дамудың ерекше рөлі тең құқықты қоғам құру, кедейлікті жою, жұмыссыздықты азайту, нәтижелі жұмыспен қамтуды кеңейту, әлеуметтік интеграцияға жәрдемдесу, адамның қоғамдық, саяси және экономикалық өмірге еркін қатысуы болып табылады. Рио-де-Жанейро қоршаған орта және даму декларациясының оныншы қағидасында

айтылғандай, әр адам ақпаратқа тиісті қол жеткізе алады және шешім қабылдау процестеріне қатыса алады.

Әлеуметтік жауапкершілік проблемаларымен байланысты осы тұжырымдамалар мен тәсілдер салыстырмалы түрде дербес дамығанына және көбінесе экономикалық ғылыми ойдың жаңа бағыты ретінде көрінетініне қарамастан-олардың барлығы өте жақын және әртүрлі тәсілдермен қоғамда жаңа типтегі институционалдық ойлау қалыптасуы керек деген ортақ идеяны түсіндіреді – «әлеуметтік жауапты мінез-құлық» стратегиялық жоспарлауға интеграцияланған барлық қызмет бағыттарының барлық деңгейлерінде.

Іс жүзінде барлық қолданыстағы бағыттар бизнес-қоғамдастық өкілдерін шын мәнінде осы саладағы жалғыз әлеуетті жаңашыл ретінде қабылдайды. Біз анықтаған тәсілдердің көпшілігі капитализмнің неоклассикалық (либералды) моделінің дағдарысы және жаһандық жауапкершіліктің институционалды моделінің пайдасына оны біржақты қабылдау туралы айтады. Э. Фриманның өзі өзінің сұхбаттарының бірінде қазіргі логика тұрғысынан, егер «корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік» деген сөзден «әлеуметтік» деген сөзді алып тастаса, бәрі өз орнына түсетінін атап өтті, өйткені бизнестің жауапкершілігі бүгінде жан – жақты және дәл осылай қабылдануы керек.

Қазіргі ғылыми қоғамдастықта және бизнес-ортада соңғы бірнеше онжылдықта осы бағыттағы тұжырымдамалар мен тәсілдердің едәуір саны қалыптасты. Соңғы онжылдықта пайда болған адамдар әлемді жақсы жаққа өзгерте алатын және оның барлық өзекті мәселелерін шеше алатын серпінді, инновациялық идеологиялар ретінде белсенді түрде орналастырылған. Неғұрлым егжей-тегжейлі талдау кезінде біз төменде қарастырған бағыттар мен тұжырымдамалар жалпы идеяны басшылыққа алатыны анық-экономиканың неоклассикалық (либералды) моделі неғұрлым қолайсыз, ал бизнестің рөлі өзекті институционалдық нормаларға сәйкес қайта қаралуы керек. Басқаша айтқанда, бизнес-ұйымдар қоғам алдында жауапты болуы керек, өйткені басқа мінез-құлық бәсекеге қабілетсіз, өйткені ол экономиканың жаңа парадигмасына сәйкес келмейді және мүдделі тұлғалардың қажеттіліктеріне жауап бермейді.

Стейкхолдерлік тәсіл әлеуметтік жауапкершілік саласында басым болып қала береді [2] және оны жүзеге асыру компанияға деген сенім мен адалдықтың өсуіне ықпал ете отырып, беделді капиталдың жиналуына ықпал етеді [3]. Әлеуметтік жауапкершіліктен бас тарту көбінесе бизнес-ұйымның тұрақты дамуынан бас тартуға тең болады [4]. Осы себепті біз әлеуметтік жауапкершілікті корпоративтік басқарудың басым міндеттерінің бірі және қазіргі экономиканың өзекті мәселелерінің бірі ретінде қарастырамыз.

Мысалы, М. Эпштейн оны ең алдымен экономикалық тұрақтылық деп түсіндірді [5]. Бұл тұрғыда корпоративтік тұрақтылықты компанияның өзінің бәсекеге қабілеттілігін, кірістілігін немесе бұзылуын сақтауға, қауіп-қатерлерге тиімді қарсы тұруға және оның сыртқы және ішкі ортасының факторларымен өзара әрекеттесуге қабілеттілігі ретінде анықтауға болады.

Саналы (ар-ождан) экономика (conscience economy) экономикалық ойдың қазіргі заманғы бағытын, жақын әлеуметтік жауапкершілікті білдіреді. Бұл тұжырымдаманың жарқын өкілі және нақты негізін қалаушы - Стивен Оверман (Kodak компаниясының маркетинг жөніндегі директоры), «саналы экономика» авторы [6]. Бұл терминді Ф.Блок [7], С. Оханиан [8] және Дж. Нельсон [9] пайдалана отырған. Алайда, оларды осы бағыттың өкілдері деп санауға болады, тек осы зерттеушілердің жоғарыда аталған фразаны өте шартты түрде бірыңғай түсінуі болған жоқ.

Әлеуметтік экономика тұжырымдамасы кәсіподақтардың әлеуметтік-экономикалық рөлін және коммерциялық емес ұйымдар мен қайырымдылық ұйымдарының дәстүрлі экономикалық теориядағы маңыздылығын зерттейді. Осы бағыттың қазіргі өкілдерін бөліп көрсету өте қиын, өйткені ол қазіргі уақытта әлеуметтік жауапкершілік тұжырымдамасына толығымен біріктірілген. Осы бағыттағы жұмыстардың ішінде С.Армстронг, К. Грин [10] және А. Николстың мақалаларын атап өтуге болады [11]. Осы саладағы алғашқы іргелі жұмыстардың бірі Густав Кассельдің «Әлеуметтік экономика теориясы» кітабы болды [12].

Нәтижелер және талқылау. Тұрақты даму Тұжырымдамасы шеңберіндегі түбегейлі жаңа тәсіл Дж. Элкінгтон «тұрақты корпорация жолында: тұрақты дамуға әкелетін жеңіске жететін корпоративті стратегия» [13]. Кейінірек ол өзінің дамуын Р. Штайнер [14], Т.Дилли және К. Хокертс [15] сияқты зерттеушілердің еңбектерінен тапты. Бұл бағыттың түбегейлі айырмашылығы - бұрын макроэкономикалық деңгейде қарастырылған тұрақты даму тұжырымдамасын микроэкономикалық деңгейге тарату. Осы бағыт аясында тұрақты даму корпорация, оның тәуекелдері мен мүмкіндіктері тұрғысынан талданады.

Бұл тәсілдер, біздің ойымызша, бірқатар ұқсастықтарға ие:

– олардың көпшілігінің негізінде үш салаға: экономикалық, экологиялық және әлеуметтік салаларға тән үштік тәсіл (triple bottom line, TBL немесе 3 BL моделі) жатыр;

– бизнес өкілдері қоғамның өзекті проблемаларын (оның ішінде жауапты өндіріс пен тұтыну, қоғамды дамыту және экологиялық проблемаларды шешу сияқты орнықты даму мәселелерін) шешу үшін жауапкершілікті өзіне алатын «өзгерістер агенттері» ретінде қабылданады;

– бизнестің жауапкершілігі өңірлік, ұлттық, ал бірқатар жекелеген жағдайларда-жаһандық деңгейде қоғамдық маңызы бар (стейкхолдерлік) проблемаларды шешу шеңберінде жекелеген компаниялар немесе тұтас бизнес-топтар өздеріне алатын міндеттемелер кешені ретінде қаралады;

– көп жағдайда «win-win strategy» (жалпыға бірдей тиімділік стратегиясы) қағидаты атап өтіледі, оның мәні таңдалған мінез-құлық моделі бизнес үшін де, олардың стейкхолдерлері үшін де өзара тиімді болып табылады;

– стейкхолдерлік тәсіл барлық ұсынылған бағыттарда қолданылады;

– «корпоративтік тұрақтылық» ұғымы аралас тәсілдерде бизнестің қолайлы және ұзақ мерзімді өмір сүруінің негізгі шарты ретінде пайдаланылады: орнықтылыққа (әсіресе – қаржылық), бәсекеге қабілеттілікке, бағалы қағаздардың жоғары капиталдандырылуына және құнына қол жеткізу;

– қоғамның немесе оның бір бөлігінің әл-ауқатына үлес қосу қазіргі заманғы бизнестің міндеттерінің бірі ретінде көрінеді (бұл ретте оның ауқымы ғана өзгереді: жаһандық орнықты дамуға жәрдемдесуден бастап өзінің негізгі мүдделі тараптарының немесе жергілікті қоғамдастықтардың өмір сүру сапасын жақсартуға дейін).

Біздің көзқарасымыз бойынша, conscience economy, conscience economy, ортақ құндылықтар тұжырымдамасы, саналы капитализм. С.Оверман, М. Портер және М. Креймердің жұмыстары қазіргі уақытта әлеуметтік жауапкершіліктен немесе осы бағыттағы елеулі ғылыми жаңалықтан түбегейлі айырмашылығы жоқ деп қатты сынға ұшырайды. Бұл тәсілдер көбінесе бір-бірін қайталайды, әлеуметтік-жауапты мінез-құлық принциптерінен басталады және іс жүзінде қазіргі қоғамдағы бизнестің рөлін қайта қарау туралы экономикалық ойдың логикалық дамуы болып табылады.

Бизнес-ұйымның тұрақты дамуы жаңа экономикалық парадигма форматына сай келетін бағыт болып табылады. Бизнес-ұйымдардың орнықты дамуы бизнес өзінің әлеуметтік-бағдарланған қызметі және бүкіл қоғамның орнықты дамуына қосқан үлесі нәтижесінде қол жеткізе алатын корпоративтік орнықтылық ұғымын қамтиды.

Бизнес ұйымдардың әлеуметтік жауапкершілігі рөлінің қағидаттық маңыздылығы қазіргі уақытта қазақстандық және шетелдік зерттеушілердің үлкен санымен танылады. Бизнес-ұйымдар, олардың ұйымдық-құқықтық нысанына, негізгі қызметінің мөлшері мен сипатына қарамастан, қоғамның орнықты дамуына үлес қосуы тиіс. Қазіргі экономикалық теория аясында бизнес-ұйымдардың әлеуметтік жауапкершілігі этикалық және ақпараттық мөлдір мінез-құлықты, оның шешімдері мен негізгі қызметінің қоғамға және қоршаған ортаға әсері үшін жан-жақты жауапкершілікті білдіреді:

- тұрақты дамуға және қоғамның әл-ауқатына ықпал ету;
- стейкхолдерлік топтардың күтуін ескеретін;
- заңнамаға және халықаралық стандарттарға сәйкес;
- интеграцияланған бизнес-ұйым қызметі;
- сыртқы және ішкі ортамен өзара қарым - қатынаста қолданылатын.

Әлеуметтік жауапкершілік пен тұрақты дамуды «дұрыс әрекет ету» тәсілі ретінде ғана емес, тәуекелдерді басқару элементтері ретінде түсіндіру тәсілін қалыптастыру олардың функционалды бағытын қайта қарастыруда маңызды рөл атқарады. Әлеуметтік жауапкершілік пен тұрақты дамудың классикалық түсіндірмесі олардың этикалық мінез-құлық, қайырымдылық және ерікті әлеуметтік бастамалар, қайырымдылық және демонстрациялық мінез-құлық шеңберіндегі түсінігі болды (мүдделі топтарды ақпараттандыру тұрғысынан). Әлеуметтік жауапкершілікті бизнес-ұйымдар прагматикалық көзқарас тұрғысынан – атап айтқанда, тәуекелдерді басқарудың құрамдас бөлігі ретінде сирек қабылдайды. Әлеуметтік жауапты мінез-құлық қазіргі бизнес-ұйымның міндетті медиа элементі ретінде қарастырылатын сияқты, ол қамтамасыз ете алатын артықшылықтарды түсінбестен.

Бизнес-ұйымның тұрақты дамуының маңызды факторы басшылықта әлеуметтік жауапты ойлауды қалыптастыру және персоналдың бизнес-ұйымның тұрақты даму қағидаттарын іске асыруға мүдделілігі болып табылады. Әлеуметтік жауапкершілікке ресми көзқарас, нақты ынталандыруды түсінудің болмауы және, ең бастысы, менеджменттегі бизнес-ұйымның мінез-құлқының әлеуметтік жауапты моделін қалыптастыруға деген ұмтылыстың болмауы әлеуметтік жауапкершілік пен бизнес-ұйымның тұрақты дамуы саласында «ақпараттық экран» құруға әкеледі.

Жоғарыда айтылған бизнес-ұйымның тұрақты даму факторлары аясында стратегиялық әлеуметтік жауапкершілік моделін жүзеге асыру міндетті талап болып табылады. Қысқа мерзімді жоспарлаудан ұзақ мерзімді жоспарлауға көшу, негізгі қызметтің кейінге қалдырылған салдарларын ескере отырып, жауапкершілік шеңберін қайта қарау, Әлеуметтік және экологиялық саясатты бизнес-ұйымның стратегиясына интеграциялау және орнықты дамудың жүйелі кешенді тәсілін қалыптастыру - мұның бәрі әлеуметтік жауапкершіліктің стратегиялық моделін қолданбай мүмкін болмай отыр.

Бизнес - ұйымның әлеуметтік жауапкершілігі оның материалдық емес активтерінің (гудвилл) кең тізіміне әсер ете алады, оны келесідей жүйелеуге болады:

- Бизнес-ұйымның адами капиталы: құзыреттілік, білім, дағдылар.
- Бедел капиталы: серіктестік қарым-қатынас тәжірибесі, бизнес-ұйымның тарихы және оның қоғамдық имиджі.

- Бизнес-ұйымның мәдениеті мен құндылықтары: дәстүрлер, мінез-құлық нормалары, іскерлік этика және басқалар.
- Басқару активтері: коммуникациялық модель, ұйымдық құрылым, басқару жүйесі және бизнес-ұйымдастыру процестерін ұйымдастыру.
- Инновациялық активтер: патенттер мен лицензиялар, ҒЗТКЖ және әзірлемелер, авторлық құқықтар және ноу-хау.
- Маркетинг: сатуды ынталандыру арналары мен әдістері, нарықтық үлес және сату.
- Бренд құны: клиенттік база және желілік эффект, бренд-адалдық және тұтыну үрдісі.

Қоғамның адами және әлеуметтік капиталдарының сапасы да бизнес-ұйымның тұрақты дамуының маңызды факторы болып табылады. Адами капиталдың жоғары деңгейі бизнес-ұйымның тұрақты даму қағидаттарын іске асыру мүмкіндігін айтарлықтай жеңілдетеді.

Азаматтық қоғамның кемелдену дәрежесі бизнес-ұйымның тұрақты дамуының маңызды факторларының бірі болып табылады, өйткені азаматтық қоғам азаматтардың мүдделері мен еркі көрінетін үкіметтік емес ұйымдар мен мекемелердің барлық жиынтығын қамтиды. Азаматтық қоғам ұғымы жан-жақты және кең. Ол қандай да бір түрде азаматтық бостандықтардың жоғары деңгейіне, құқықтық қорғалуына, халықтың жоғары азаматтық белсенділігіне, адам құқықтары мен бостандықтарын барынша толық қамтамасыз етуге, «үшінші сектор» ішіндегі жоғары бәсекелестікке, ақпараттық қолжетімділік пен еркіндікке, орта таптың білімділігі мен күштілігіне байланысты болады. Азаматтық қоғамның маңызды көрінісі – азаматтық бақылау - мемлекеттік және муниципалды органдардың, басқа да мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың қызметін бақылау, осы қызметтің заңдылығы мен тиімділігін бағалау, сондай-ақ осы органдар мен лауазымды тұлғалардың адам құқықтары мен бостандықтарының анықталған бұзушылықтарының жолын кесу үшін құқықтық шаралар қабылдау. Атаулы азаматтық бақылау бизнес-ұйымдардың әлеуметтік қызметке деген ұмтылысына үлкен ықпал етеді, ал оның болмауы бизнесті айтарлықтай «бұзады», бұл оған тек әлеуметтік жауапты қызметтің көрінісін жасауға мүмкіндік береді.

Әлеуметтік жауапкершілік бизнес-ұйымның тұрақты даму факторлары жүйесінде маңызды рөл атқарады, оның негізгі қызметінің барлық бағыттарына енеді. Үш тұжырымдаманың функционалды өзара байланысы мәселесі – бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі, корпоративтік тұрақтылық және тұрақты даму-бизнес-ұйым аясында көптеген зерттеушілердің санасында болды.

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі тұжырымдамасының эволюциясын зерттеу оның кезеңдерін бөліп көрсетуге және оның қалыптасу процесі аяқталмаған деген қорытындыға келді.

Институционалдандыру - Қазақстандағы әлеуметтік экономикалық институт ретінде бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін одан әрі дамыту және бекіту проблемасы өзекті болып отыр. Біз бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі әлеуметтік-экономикалық институттың барлық белгілеріне ие деген қорытындыға келдік. Біздің зерттеу барысында бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін институционализациялау түсінігі ашылып, оның Қазақстандағы бағыттары анықталды. Мемлекеттік, өңірлік және салалық деңгейлерде біртіндеп ресмилендірісіз бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі институтын одан әрі дамыту перспективалары мүмкін емес.

Біздің көзқарасымыз бойынша, макро деңгейдегі тұрақты даму тұжырымдамасының эволюциясы белгілі бір жетілуге жетті. Оның одан әрі дамуының перспективалық жолы микро-экономикалық деңгейге көшу және жаңа әлеуметтік-экономикалық парадигмаға ұмтылу болуы мүмкін, оның шеңберінде жалпы әлемдік проблемаларды шешудің және адамзаттың жаһандық дағдарысын еңсерудің негізгі құралы бизнес-ұйымдар болады. Осы тәсіл аясында бизнес-ұйымның тұрақты дамуы бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін алмастыратын жаңа парадигма ретінде әрекет етеді.

Әлеуметтік бағыт шеңберінде есептіліктің теңгерімсіздігі, тұрақты даму стратегиясының персонал мәселелеріне, бизнес-ұйымның ішкі ортасының проблемаларына неғұрлым күшті бағытталуы байқалады. Әлсіз экономикалық және экологиялық бағыт бизнестің көптеген өзекті сын-қатерлер мен мүмкіндіктерден аулақ болуға бейім екенін білдіреді. Инсайдерлік қажеттіліктерге назар аудару үрдісі сыртқы ортаны, оның қауіптері мен мүмкіндіктерін елемеуге әкеледі. Бұл бизнес-ұйымдардың тұрақты дамуын теңдестіру принципіне мүлдем қайшы келеді.

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің мәнін түсіндіруде бірыңғай пікірдің болмауы бизнесті жүргізу мақсатын іске асыруда экономикалық және әлеуметтік компоненттерді үйлесімді түрде біріктіретін, кәсіпкерлік ортаға тән қатынастар мен қатынастарды көрсететін тәсілді қолдануды анықтайды.

Біз азаматтарды біріктіру, институттарды қалыптастыру арқылы қоғамның дамуын қарастыратын әлеуметтік-экономикалық зерттеулердің бағыты ретінде сипатталатын институционалды тәсіл туралы айтып отырмыз. Бұл тұтастай алғанда қоғамның және шаруашылық жүргізуші субъектінің экономикалық және әлеуметтік даму мәселелерін қамтитын институционалдық тәсіл.

Жеке тұлғалардың экономикалық мінез-құлқын зерттеу нәтижесінде дәстүрлі институционализм мен неoinституционализм институттардың жеке адамға әсер етуінің әртүрлі аспектілеріне назар аударатындығын атап өткен жөн. Неoinституционализм аясында институттар жеке тұлғалардың іс-әрекеттеріне шектеулер қойып, оларды тәртіпті етеді деп болжанады.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, бизнестің әлеуметтік жауапкершілік институты экономикалық институттың барлық сипаттамаларына ие деп айтуға болады, ал «нормалар мен ережелерді» белгілеу заңнамалық деңгейде де, жеке кәсіпкерлік субъектісі деңгейінде де болуы мүмкін (біз корпоративтік кәсіпкерлік орта туралы айтып отырмыз). Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі институты негізгі экономикалық институт бола алады, өйткені оның жұмыс істеу мақсаттарының бірі, сайып келгенде, пайданы оңтайландыру болып табылады.

Айта кету керек, ғалымдар арасында әлеуметтік шаралар мен экономикалық пайда арасындағы байланысты негіздеуге қатысты келісім жоқ. Әлеуметтік жауапкершілік пен компаниялардың қаржылық нәтижелері арасындағы байланыстың болуы туралы ғалымдардың пікірлері үш тәсілге дейін азаяды, олардың мәні келесідей.

Осыған байланысты бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі институты экономикалық институттың өзіне тән сипаттамасымен қатар, әлеуметтік институттың белгілеріне де ие деп айтуға болады. Мұндай «әлеуметтік институттың» басты белгісі - нормалар мен ережелер жүйесінде, сондай-ақ әртүрлі әлеуметтік рөлдерде жұмыс істейтін әлеуметтік жауапкершілік институты шаруашылық жүргізуші субъектінің іс-әрекетін орынды, пайдалы және көп бағытты етеді.

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін зерттеу қажеттілігі қазіргі кәсіпкерліктің даму тенденцияларынан туындайды. Өз кезегінде, кәсіпкерлік ортаны қалыптастыру

процесі кәсіпкерлік субъектілерінің бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің бағыттары мен нәтижелері туралы ақпаратқа деген қызығушылығын баса көрсетеді. Бірқатар сыртқы және ішкі факторлардың әсерінен кәсіпкерлік ортада ұзақ мерзімді бизнес перспективалары үшін қажетті «ойын ережелерінің» негізін құрайтын мінез-құлық үлгілері қалыптасады. Мұндай «ойын ережелері» кәсіпорын, сала деңгейінде ғана емес, сонымен бірге ұлттық және әлемдік экономика деңгейінде де қалыптасатыны анық, осылайша бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің халықаралық стандарттары болып табылатын «ойын ережелерінің» негізгі көздерін зерттеуден тұратын зерттеудің одан әрі логикасын анықтайды.

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі бүкіл әлемдік ғылыми және іскерлік қоғамдастықты толғандыратын өзекті проблемалардың бірі болып қала береді. Қазіргі экономикалық теория аясында бұл тұжырымдама тұтас болып табылады: осыған байланысты теориялық ережелер әзірленді және негізгі тәсілдер тұжырымдалды. Қазіргі уақытта әлеуметтік жауапкершілік саласындағы ең өткір мәселелердің бірі әлеуметтік жауапкершілік тұжырымдамаларының өзара байланысы және бизнес-ұйымның тұрақты дамуы, сондай-ақ тұрақты даму қағидаттарын микроэкономикалық деңгейде (бизнес-ұйым деңгейінде) іске асыру болып табылады. Әлеуметтік жауапкершілік пен тұрақты даму мәселелерімен айналысатын отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеулеріне сүйене отырып, сонымен қатар әртүрлі зерттеу әдістерін, соның ішінде мазмұнды талдау әдісін қолдана отырып, бірқатар жетекші отандық және халықаралық бизнес-ұйымдардың нәтижелерін талдай отырып, біз келесі нәтижелерге қол жеткіздік.

Қорытынды. Бизнес-ұйымның тұрақты дамуындағы бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің рөлін зерттеуді басшылыққа ала отырып, келесі қорытынды жасауға болады:

1. Біз әлеуметтік жауапкершілік проблемаларымен байланысты бағыттарды анықтадық. «саналы экономика» (conscience economy), әлеуметтік экономика (social economy), жалпы құндылықтар тұжырымдамасы (shared values concept), саналы капитализм (conscious capitalism) және позитивті экономика (positive economy) сияқты қазіргі экономикалық ойдың тәсілдері мен бағыттары әлеуметтік жауапкершілік тұжырымдамасына жақын (social responsibility). Бұл бағыттар түбегейлі ғылыми жаңалығы жоқ және әлеуметтік жауапкершілік тұжырымдамасынан айтарлықтай айырмашылығы жоқ деп қатты сынға ұшырайды. Біз қарастырған тәсілдер бірқатар ұқсастықтарға ие және әлеуметтік-жауапты мінез-құлықтың негізгі принциптеріне сүйене отырып, бір-бірін қайталайды.

2. Әлеуметтік жауапкершілік проблемаларымен байланысты көптеген тұжырымдамалар үш салаға бөлінеді: экономикалық, экологиялық және әлеуметтік. Бизнес өкілдері қоғамның өзекті проблемаларын (оның ішінде жауапты өндіріс пен тұтыну, қоғамды дамыту және экологиялық проблемаларды шешу сияқты орнықты даму мәселелерін) шешу үшін жауапкершілікті өзіне алатын «өзгерістер агенттері» ретінде қабылданады. Көптеген бағыттар «win-win strategy» (бизнес үшін де, оның мүдделі тұлғалары үшін де өзара тиімді «жалпыға ортақ пайда» стратегиясы) қағидатын көрсетеді. Стейкхолдерлік тәсіл барлық ұсынылған бағыттарда қолданылады.

3. Бизнес-ұйымның тұрақты дамуы зерттеу және ғылыми қызметті жүргізу үшін перспективалы алаң болып табылады. Біздің ойымызша, бүгінгі таңдағы негізгі міндеттердің бірі бизнес-ұйымдардың орнықты даму табиғаты: бизнес-ұйымдар үшін драйверлер (ынталандырулар), пайда мен перспективалар, ұйымның орнықты

дамуының негізгі критерийлері мен факторлары туралы жан-жақты түсінік қалыптастыру болып отыр.

Әдебиет тізімі

1. Shumpeter, J. Theory of economic development. - M., 1982. – 455 p.
2. Baskov, I. G. Rezervy i faktory ustojchivogo razvitija na predpriyatijah // *Mikroekonomika*. - 2010. - № 1. - P. 152–156.
3. Blagov, Ju. E. Konceptcija korporativnoj social'noj otvetstvennosti i strategicheskoe upravlenie // *Rossijskij zhurnal menedzhmenta*. - 2014. - T.2. - № 3. - P. 17–34.
4. Beljakova A. Dennis Medouz: popytka № 3 [Jelektronnyj resurs] // *Studencheskij meridian*. - 2015. - № 2. – Режим доступа: <http://www.stm.ru/archive/194/> (дата обращения: 25.12.2023).
5. Epstein, M. J., Roy, M.-J. Making the business case for sustainability. linking social and environmental actions to financial performance // *Journal of Corporate Citizenship*. - 2013. - Vol. 9. - P. 79–96.
6. Overman, S. The Conscience Economy: How a Mass Movement for Good Is Great for Business. - Brookline, MA: Bibliomotion, Inc. 2014. - 208 p.
7. Block, F. A Corporation with a Conscience? // *New Labor Forum*. - 2016. - Vol. 15. - № 2. - P. 74–83.
8. Ohanian, S. Capitalism, Calculus, and Conscience // *The Phi Delta Kappan International*. - 2013. - Vol. 84(10). - P. 736–747.
9. Nelson, A. J. Economics for Humans: Conscience, Care, and Commerce? // *Challenge*. - 2017. - Vol. 50(4). - P. 17–25.
10. Armstrong, J. S. Green, K.C. Effects of corporate social responsibility and irresponsibility policies [Electronic resource] // *Journal of Business Research*. - 2013. - № 66(10). – Режим доступа: https://mpr.aub.uni-muenchen.de/43007/1/MPRA_paper_43007.pdf (дата обращения: 14.07.2024).
11. D.Turgel, A. Zh. Panzabekova, N. V.Symaniuk. Arrangement of the national systems of regulatory impact assessment: experience of Russia, Kazakhstan, and Uzbekistan // *Bulletin of National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan*. – 2020. – Vol. 5. - № 387. – P. 208–218. <https://doi.org/10.32014/2020.2518-1467.160>.
12. Cassel, G., McCabe J. The Theory of Social Economy. London: T.F. Unwin. - 1923. - Vol. 1. - 364 p.
13. Elkington, J. Towards the Sustainable Corporation: Win-Win-Win Business Strategies for Sustainable Development // *California Management Review*. - 2018. - Vol. 36(2). - P. 90–100.
14. Steurer, R., Langer, M. E., Konrad, A., Martinuzzi, A. Corporations, Stakeholders and Sustainable Development I: A Theoretical Exploration of Business-Society Relations / R. Steurer, M. E. Langer, A. Konrad, A. Martinuzzi // *Journal of Business Ethics*. - 2015. - Vol. 61. - №3. - P. 263–281.
15. Dyllick, T. Hockerts, K. Beyond the Business Case for Corporate Sustainability // *Business Strategy and the Environment*. - 2020. - Vol. 11. - P. 130–141.

References

1. Shumpeter, J. Teorija jekonomicheskogo razvitija. M., 1982, p 455.
2. Baskov, I. G. Rezervy i faktory ustojchivogo razvitija na predpriyatijah. *Mikroekonomika*, 2010, 1, pp. 152–156.
3. Blagov, Ju. E. Konceptcija korporativnoj social'noj otvetstvennosti i strategicheskoe upravlenie. *Rossijskij zhurnal menedzhmenta*, 2014, 2 (3), pp. 17–34.
4. Beljakova A. Dennis Medouz: popytka № 3. *Studencheskij meridian*, 2015, 2. Available at: <http://www.stm.ru/archive/194/> (accessed: 25.12.2023).
5. Epstein, M. J., Roy, M.-J. Making the business case for sustainability. linking social and environmental actions to financial performance. *Journal of Corporate Citizenship*, 2013, 9, p. 79-96.
6. Overman, S. The Conscience Economy: How a Mass Movement for Good Is Great for Business. *Brookline, MA: Bibliomotion, Inc.*, 2014, 208 p.
7. Block, F. A Corporation with a Conscience? *New Labor Forum*, 2016, 15(2), pp. 74–83.
8. Ohanian, S. Capitalism, Calculus, and Conscience. *The Phi Delta Kappan International*, 2013, 84(10), pp. 736–747.
9. Nelson, A. J. Economics for Humans: Conscience, Care, and Commerce? *Challenge*, 2017, 50(4), pp. 17–25.

10. Armstrong, J. S. Green, K.C. Effects of corporate social responsibility and irresponsibility policies. *Journal of Business Research*, 2013, 66(10). Available at: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/43007/1/MPRA_paper_43007.pdf (accessed: 14.07.2024).
11. D.Turgel, A. Zh. Panzabekova, N. V.Symaniuk. Arrangement of the national systems of regulatory impact assessment: experience of Russia, Kazakhstan, and Uzbekistan. *Bulletin of National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan*, 2020, 5(387), pp. 208–218. <https://doi.org/10.32014/2020.2518-1467.160>.
12. Cassel, G., McCabe J. The Theory of Social Economy. 2 vols. London: T.F. Unwin, 1923, 1, 364 p.
13. Elkington, J. Towards the Sustainable Corporation: Win-Win-Win Business Strategies for Sustainable Development. *California Management Review*, 2018, 36(2), pp. 90–100.
14. Steurer, R., Langer, M. E., Konrad, A., Martinuzzi, A. Corporations, Stakeholders and Sustainable Development I: A Theoretical Exploration of Business-Society Relations. *Journal of Business Ethics*, 2015, 61(30), pp. 263–281.
15. Dyllick, T. Hockerts, K. Beyond the Business Case for Corporate Sustainability. *Business Strategy and the Environment*, 2020, Vol. 11, pp. 130–141.

ИССЛЕДОВАНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ БИЗНЕСА В РАМКАХ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Г.Е. Мауленкулова^{1*}, З.А. Бигельдиева¹, А.Н. Исахметова², С.С. Есенбекова³, Н.К. Саркулова¹

¹Южно-Казахстанский университет имени М.Ауезова, Шымкент, Казахстан

²Центрально-азиатский инновационный университет, Шымкент, Казахстан

³ Университете дружбы народов имени академика А. Куатбекова, Шымкент, Казахстан

Резюме. В данной статье рассматривается вопрос о социальной ответственности бизнеса, который очень остро стоит в современной экономике, в связи с обострением не только экологической обстановки в стране, но и с другими важными вопросами такими как: трудоустройства граждан, культурного развития общества, спорта и здорового образа жизни, подготовки кадрового потенциала страны и т.д. Эти вопросы на современном этапе жизни общества не могут решаться только за счет государства, поэтому крупный бизнес поставлен не только в жесткие условия конкуренции, но и должен нести ответственность за свою деятельность и решать поставленные перед ним социально-экономические задачи.

Ключевые слова: развитие бизнеса, социальная ответственность, информационное обеспечение, социальная ответственность бизнеса, комплексные решения.

STUDY OF BUSINESS SOCIAL RESPONSIBILITY WITHIN THE FRAMEWORK OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

G.E. Maulenkulova^{1*}, Z.A. Bigeldieva¹, A.N. Issakhmetova², S.S. Yesenbekova³, N.K. Sarkulova¹

¹South Kazakhstan University named after M. O. Auezov, Shymkent, Kazakhstan

²Central Asian Innovation University, Shymkent, Kazakhstan

³ of The Peoples' Friendship University named after Academician A. Kuatbeko., Shymkent, Kazakhstan

Summary. This article examines the issue of social responsibility of business, which is very acute in the modern economy, due to the aggravation not only of the environmental situation in the country, but also with other important issues such as: employment of citizens, cultural development of society, sports and a healthy lifestyle, training of the country's human resources, etc. These issues at the present stage of society's life cannot be solved only at the expense of the state, therefore, large business is put not only in harsh conditions of competition, but also must be responsible for its activities and solve the socio-economic tasks assigned to it.

Key words: business development, social responsibility, information support, business social responsibility, integrated solutions.

Авторлар туралы ақпарат:

Мауленкулова Гульбана Ержигитовна* - экономика ғылымдарының кандидаты, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің «Қаржы» кафедрасының доценті, Шымкент, Қазақстан, e-mail: maylenkylova@mail.ru.

Бигельдиева Зарема Абдрамановна - экономика ғылымдарының кандидаты, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің «Қаржы» кафедрасының аға оқытушысы, Шымкент, Қазақстан, e-mail: zaretavip@mail.ru.

Исахметова Айнаш Ниязовна - экономика ғылымдарының кандидаты, Орталық Азия Инновациялық Университетінің «Экономика» кафедрасының доценті, Шымкент, Қазақстан, e-mail: i_a_n@inbox.ru.

Есенбекова Сапаргуль Салимбаевна - экономика ғылымдарының магистрі, Академик А. Қуатбеков атындағы Халықтар достығы университеті, Шымкент, Қазақстан, e-mail: Sapargul.66@mail.ru.

Саркулова Нурсулу Қожасметовна - М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің «Есеп және аудит» кафедрасының аға оқытушысы, магистрі, Шымкент, Қазақстан, e-mail: nursulu_s0808@mail.ru.

Информация об авторах:

Мауленкулова Гульбана Ержигитовна* - кандидат экономических наук, доцент кафедры «Финансы» Южно-Казахстанского университета им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан, e-mail: maylenkylova@mail.ru.

Бигельдиева Зарема Абдрамановна - кандидат экономических наук, доцент кафедры «Финансы» Южно-Казахстанского университета им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан, e-mail: zaretavip@mail.ru.

Исахметова Айнаш Ниязовна - кандидат экономических наук, доцент кафедры «Экономика» Центрально-азиатского инновационного университета, Шымкент, Казахстан, e-mail: i_a_n@inbox.ru.

Есенбекова Сапаргуль Салимбаевна - магистр экономических наук, старший преподаватель кафедры Экономика, Университете дружбы народов имени академика А. Куатбекова. Шымкент, Казахстан, e-mail: Sapargul.66@mail.ru.

Саркулова Нурсулу Қожасметовна - старший преподаватель, магистр кафедры «Учет и аудит» Южно-Казахстанского университета им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан, e-mail: nursulu_s0808@mail.ru.

Information about the authors:

Maulenkulova Gulbana Yerzhigitovna* - Candidate of Economic Sciences, senior lecturer of the Department of Finance, M. Auevov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: maylenkylova@mail.ru.

Bigeldiyeva Zarema Abdramanovna - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance, M. Auevov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: zaretavip@mail.ru.

Issakhmetova Ainash Niyazovna - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economics of the Central Asian Innovation University, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: i_a_n@inbox.ru.

Yessenbekova Sapargul Salimbayevna - Master of Economic Sciences, Senior lecturer of the Department of Economics of The Peoples' Friendship University named after Academician A. Kuatbekov, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: Sapargul.66@mail.ru.

Sarkulova Nursulu Kozhakhmetovna - senior lecturer, Master of the Department «Accounting and Audit» of the M. Auevov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: nursulu_s0808@mail.ru.

Алынды: 25.06.2024

Қарауға қабылданды: 12.08.2024

Онлайн қолжетімді: 31.03.2025